

Ivan Kovačević

Urbane legende – američki i/ili globalni folklor*

Apstrakt: Razvoj moderne tehnologije, pre svega interneta, omogućio je do sada nezamislivi reciprocitet u oblasti antropološkog proučavanja. Ukoliko su samo bogate naučne zajednice mogle da proučavaju ceo svet, a obrnuti smer bio potpuno nemoguć, brzi prenos informacija omogućio je da svaki njegov korisnik bude u posedu relevantnih podataka za proučavanje do sada nedodirljivih terena kao što je Amerika. Urbane legende predstavljaju najbolji primer mogućih proučavanja američkog folklor sa bilo koje tačke zemljine kugle pa i iz Srbije. To je moguće jer se urbane legende generisane u Americi šire kako klasičnim kanalima globalizacije tako i pomenutom Svetskom Mrežom. Proučavanje urbanih legendi aktivira razmatranje tradicionalnih antropoloških tema – difuzije, u obliku proučavanja recepcije i evolucije u formi proćavanja generisanja autohtonih urbanih legendi. U tim pravcima se kreće i proučavanje urbanih legendi u Srbiji.

Ključne reći: Amerika, Srbija, globalizacija, internet, folklor, urbane legende

Uvod. Antropološki "drugi"

Do pre samo nekoliko decenija o tome ko će koga proučavati odlučivao je kvantitet. Kvantitet ljudi i para. Samo brojne, finansijski moćne i politički stimulisane antropološke naučne zajednice bile su u mogućnosti da se bave proučavanjem planete. To znači da je svaki kutak Zemlje, svaki njen stanovnik, bio u planu i programu nekog istraživanja. Antropologija, kao naučna disciplina, imala je kao svoj etabrirani zadatak, upravo takvo, potpuno pokrivanje svih "kultura". Izvršavala ga je u skladu s ljudskim i materijalnim resursima. Onako kako su ti resursi skalirani bila je skalirana i količina proučavanih "drugih". Jedni su bili u mogućnosti da, na nivou naučne zajednice, proučavaju sve druge "druge", dok su neki bili tradicionalno orijentisani na samo neke, koji su im bili poznati iz nedavne prošlosti. Interes za "sve druge" najprisutniji je u američkoj antropologiji, ali i u sovjetskoj etnografiji i u nemačkoj "Vol-

* Ovaj tekst je rezultat rada na projektu "Antropologija u 20. veku: teorijski i metodološki dometi" Ministarstva za nauku Republike Srbije (ev. br. 147037).

kerkunde", dok su britanska i francuska antropologija prevashodno orijentisane na teritorije bivših imperija. U zemljama koje su imale jednu koloniju, antropologija je ostala specijalno fokusirana na tu teritoriju (slučaj Belgije i Konga). Specifične političke okolnosti su uticale da su neke antropološke naučne zajednice, kojima je proučavanje sopstvene kulture bio prevashodni cilj, ali su ga ljudskim resursima prevazilazile, mogle svoje proučavanje "drugih" da potraže isključivo u politički prihvatljivim sredinama kao što je slučaj s poljskom mongolistikom. Vlast marksističko-lenjinističkih partija u nekim zemljama Afrike kratko je trajala da bi se za to vreme razvila neka bugarska ili češka afrikanistika na osnovu proučavanja Angole ili Mozambika. U drugim slučajevima, veličina države u demografskom smislu i iz toga proizašla nevelika brojnost naučne zajednice, a u uslovima neograničenih političkih i solidnih finansijskih mogućnosti, dovela je do situacije u kojoj proučavanje "drugih" ima karakter pojedinačnih "ekspedicija" baziranih na ličnim interesovanjima kao što je bio slučaj u Švedskoj. I na kraju dolazimo do onih malih i finansijski nemoćnih društava koja ne mogu da obezbede nikakvo proučavanje "drugih", a pogotovo proučavanje koje podrazumeva klasično antropološko terensko istraživanje.

1. Amerika i Srbija

Ovakva slika antropološkog proučavanja sveta trajala je praktično do pred sam kraj dvadesetog veka. U odnosu koji nas interesuje, odnosu Amerike i Srbije, to je značilo da postoje američki antropolozi koji proučavaju Srbiju i to tako da im je Srbija, ako ne jedini, ono bar važan ili najvažniji "teren" u antropološkoj karijeri.¹ Nativni antropolozi su prema ovim istraživačima mogli biti predusretljivi ili kritički preosetljivi što nije moglo, u suštini, promeniti njihov bazični odnos – odnos antropologa koji proučava "druge" i nativnog antropologa. Kada se radi o etnografskom prikazu jedne lokalne zajednice² razliku između antropološkog pogleda "sa strane" i onog nativnog skoro da nije moguće naći, jer se u oba slučaja radi o obesmišljenoj etnografiji koja je sama sebi svrha, pri čemu su, za krajnji rezultat, irelevantne razlike američkog i srpskog puta takvog obesmišljavanja. Međutim, jednakost etnografskih proizvoda na srpskom "materijalu" i jednaka ne/korist od takvih proizvoda nikako ne znači da je uspostavljen znak jednakosti između američkih i srpskih antropologa s obzirom na potpunu nemogućnost reciprociteta. Naime, srpski etnografi nisu imali nikakvu mogućnost da, ma-

¹ Najpoznatiji američki antropolozi koji su proučavali Srbiju u drugoj polovini 20. veka su J. M. Halpern i E. A. Hammel.

² J. M. Halpern, *A Serbian Village*, Columbia University Press, 1958.

kar i potpuno obesmišljeno, etnografski prouče i opišu neki gradić ili selo u Severnoj Karolini ili Luizijani. Za to nisu postojali strateški, kadrovski, materijalni, pa ni politički uslovi. Mali i siromašni narodi i njihove male i siromašne naučne zajednice nisu imale mogućnost da stvore strategiju proučavanja "drugih", s obzirom da su se tradicijom orijentisane i egzistencijalno uslovljene iscrpljivale u bavljenju sopstvenom kulturom. Čak i kada je obavljena unutrašnja idejna transformacija³, kojom su ukinuta strateška ograničenja i kada su nestale prepreke proizašle iz tradicijom izazvanog stanja vegetiranja, i dalje su ostale one razlike koje su činile nemogućim i najmanje istraživanje "drugog" kao začetak recipročnosti u odnosu srpske i američke antropologije. Dostupnost knjiga, periodike, izvora i sve što bi omogućavalo ozbiljno naučno proučavanje Amerike još uvek je bilo daleko van domašaja srpskog antropologa. Slučajna putovanja praćena turističkim posetama muzejima i indijanskim rezervatima zadovoljavala su radoznalost antropološkog putnika, ali po svojoj prirodi nisu mogla predstavljati začetke antropološke amerikanistike u Srbiji. Pojedinačni odlasci srpskih antropologa, sa i bez povratka, u Ameriku i Kanadu tokom poslednje decenije dvadesetog veka bili su rezultat emigracije ili ciljanog proučavanja srpske dijaspore. Antropološko proučavanje Amerike je moralo još da sačeka. Jedino bi se, i to sasvim uslovno, istraživanjem američke popularne kulture mogao nazvati jedan manji broj analiza nekog elementa koji se, nastavši u Americi, raširio po svetu i tako stigao do Srbije, kao što je analiza fejklorne legendi o nastanku blue jeans-a⁴ ili komparacija dečjih lutaka nastalih u Americi i Srbiji – lutke Barbi i lutke Lepa Brena.⁵

2. Nove tehnologije

Ipak, u poslednjoj deceniji dvadesetog veka dogodile su se određene promene koje se odražavaju i na širenje mogućnosti proučavanja "drugog" u najrazličitijim smerovima. U kolokvijalnom govoru ili u žargonu kvazinaučnih publicista ta promena se naziva "informatička revolucija", stvaranje "saj-

³ I. Kovačević, Iz etnologije u antropologiju. Srpska etnologija u poslednje tri decenije 1975-2005. u *Etnologija i antropologija: stanje i perspektive*, Zb. EI SANU, 21. Beograd 2005. Takođe i u I. Kovačević, *Tradicija modernog*, Beograd. 2006: 47-61.

⁴ I. Kovačević, Blue jeans kao element masovne kulture, *Etnološke sveske II*. Beograd 1980.

⁵ M. Šešić-Dragičević, Uticaj američkog duha na novokomponovani model – ili, kako učiti od Las Vegasa: susret Barbi-lutke i Lepe Brene, N. Pavković (Ur.), *Susret dva sveta* (1492-1992), Centar za etnološko-antropološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 1997.

ber prostora", "novi virtualni svet"⁶ i tako dalje, a zapravo se radi o novoj tehnologiji dopremanja informacija do krajnjeg korisnika. Veliko povećanje dostupnih informacija i brzina njihovog pribavljanja doveli su do promena u naučnom radu koje se mogu opisati kao povratak kabinetskog rada ("return of the armchair scholar")⁷. Zahvaljujući digitalizaciji sada su svakom potencijalnom antropološkom korisniku lako dostupne dve vrste važnog materijala. Prvo, to je relevantna literatura o predmetu interesovanja u knjigama i periodici koji su dostupni preko baza knjiga i časopisa,⁸ i drugo, digitalizovane arhive istorijske, etnografske i folklorističke građe.⁹ To znači da su otvorene velike mogućnosti naučnog rada koji više ne iziskuje skupa i retka putovanja radi "rada u svetskim bibliotekama", mukotrpan put nabavke knjiga i sl. Za antropologa ili folkloristu nova situacija može imati jedno ograničenje: neke teme zahtevaju terenska istraživanja. To je tačno, kao što je tačno da neke teme ne zahtevaju terenska istraživanja i kao što je tačno da se neka prikupljanja podataka mogu izvršiti i na Internetu i kao što je tačno da su dostupni podaci iz velikog broja elektronskih arhiva sakupljeni u najraznoražnije svrhe, pa i u antropološke.

3. Američki folklor u Srbiji

Na ovaj način stvorene su svuda u svetu, pa i u Srbiji, pretpostavke za intenzivno i obavešteno proučavanje američkih kultura. Međutim, svakome dostupna visoko komunikativna tehnička opremljenost savremene nauke tek

⁶ Kao primer kvaziumnog raspravljanja o Internetu vidi M. Poster, Kiberdemokracija. Internet i javna sfera u R. Senjković – I. Pleše (Ur.), *Etnografija interneta*, Zagreb 2004. U velikoj količini izmišljenih pitanja, na silu formulisanih problema, koji su to samo zarad autorskog pisanja, centriranja nevažnog i periferije, proglašavanja za nevažno svega što je suštinsko, jasno i visoko posledično, sve je potpuno na tragu "virtualnog", ali poznatog "metablebetanja" (E. Gellner, *Postmodernizam razum i religija*, Zagreb 2000: 55.) Da je moguć i drugačiji pristup, s kojim vredi razmenjivati misli o antropologiji u svetu Interneta, vidi se iz drugog teksta u istom zborniku. Vidi A. Wittel, *Etnografija u pokretu: od terena do mreže i interneta*, u R. Senjković – I. Pleše (Ur.), op. cit.

⁷ S. Shoiock Roff, *The Return of Armchair Scholar*, *Journal of Scholarly Publishing*, 2005: 49-157.

⁸ Temeljna razmatranja digitalizacije periodike ukazuju na ubrzani proces nastajanja časopisa u elektronskoj formi i pojavljivanja elektronske forme časopisa koji i dalje izlaze i u papirnom obliku, tako da elektronski obrađeni časopisi predstavljaju između trećine i polovine ukupnog broja. Vidi C. Tenopir, *Online Scholarly Journals: How Many?* *Library Journal*, No. 2. 2004.

⁹ Primer kojim se ilustruje ovakva digitalizacije je arhiva od 30.000 američkih balada koja su na jednom mestu dostupne svakom ko želi da ih proučava. S. Shoiock Roff, op. cit. 51.

je jedan od pokretača proučavanja američkih kultura o kome se radi u ovoj knjizi. Drugi pokretač je sama priroda urbanih legendi, glavnog "predmeta" ovog, srpskog, istraživanja američke savremene kulture. Bez obzira na raznolikost mogućih "porekla", urbane legende su element američke kulture *par excellence*. Čak i kada je nepobitno utvrđena starija, evropska, varijanta neke priče, urbana legenda je baš u Americi "eksplozirala" u smislu rasprostiranja, masovnosti i medijske prisutnosti. Ta eksplozija je, potom, globalizacijskom snagom zapljusnula sve kontinente, tako da urbane legende stvorene, transformisane ili elaborirane u Americi brzo postaju i "naše", što otvara još jedan mogući aspekt proučavanja – recepciju. Ipak, uz ukazivanje na potencijalna istraživanja ovog aspekta, ovoga puta ćemo se zadržati na analizi "izvornih" američkih formi uz moguća "putovanja" suprotna od smera primarne difuzije.

Analiza američkog folklornog materijala ne bi bila moguća da već pomenuta promena u dostupnosti naučnih publikacija ne omogućava uvid u najraznolikije pristupe u dosadašnjim pokušajima analize i tumačenja legendi s jedne, i uvid u celinu socijalnog života američkog društva, i to ne samo aktualnog, već i u neophodnoj istorijskoj perspektivi, s druge strane. Ova, druga povoljnost je takođe rezultat pristupa glavnim publikacijama koje objavljuju rezultate istorijskih proučavanja, ali i globalizacijsko-medijskih spoznaja o američkom društvu čija "sociologija" postaje deo opštih znanja o savremenom svetu. Na taj način moguće je interpretiranje legende u bilo kom relevantnom kontekstu s obzirom da je moguće steći pouzdane podatke o njemu. Rezultati velikog broja istraživanja izuzetno brojne naučne zajednice u okviru socijalne istorije¹⁰, popularne kulture¹¹ ili ekonomske istorije¹² su na raspolaganju u trenutku kada analiza teksta usmeri potragu za značenjem u određenom socijalnom pravcu. Primer kojim se može ilustrovati izneseni stav proizašao je iz prikupljanja folklorne i istorijske građe za proučavanje američkog folklornog/fejlornog junaka – pitsburškog "čoveka od čelika" Džoa Magarca.¹³ Poznavanje socio-ekonomskog konteksta folklornog nastanka ili literarnog konstrukta Džoa Magarca, istorije Pitsburga i Pensilvanije krajem 19. i početkom 20. veka, moguće je, zahvaljujući Univerzitetu u Pitsburgu i obimnoj prezentaciji preko 500 stotina radova, pretežno knjiga, o istoriji Pitsburga u tom periodu, koje su u celini dostupne u elektronskoj formi.¹⁴ Osim

¹⁰ Npr. u časopisu *Social Science History* kao i mnogim drugim časopisima iz američke istorije ili socijalne istorije.

¹¹ Npr. u *Journal of Popular Culture* ili *Journal of American Culture*.

¹² Npr. u *Explorations in Economic History* ili *Business and Economic History*.

¹³ Osnovne informacije o dosadašnjem proučavanju Džo Magarca mogu se naći u J. Gilley – S. Burnett, Deconstructing and Reconstructing Pittsburgh's Man of Steel: Reading Joe Magarac against the Context of the 20th-century Steel Industry, *Journal of American Folklore*, Vol. 111. No. 442. 1998.

¹⁴ <http://digital.library.pitt.edu>. Na sajtu se nalazi tačno 521 tekst o istoriji Pitsburga.

ovako specijalizovanih baza elektronskih knjiga istraživaču američke istorije, kulture, ekonomije na raspolaganju su i one opštije poput baze "Historu E-book Project" koju je napravila organizacija "American Council of Learned Societies", ili baza "Making of America" u kojoj se nalazi 12.000 američkih časopisa i knjiga iz devetnaestog veka, zatim i one najopštije baze knjiga kao što su "Ebrary", "Net-Library" i "Questia", koje se stalno uvećavaju, ili najnovija, u nastajanju, u okviru projekta "Google-Michighen", koja će po namerama osnivača biti ubedljivo najveća i obuhvatati 7 miliona knjiga iz biblioteke Univerziteta Mičigen i još toliko iz drugih univerzitetskih biblioteka.¹⁵

Neophodno je napomenuti da američka folkloristika (ili antropologija folkloru) nije pretrpela krajem dvadesetog veka tako teške udare destruktivnih ideja postmodernizma kao sama antropologija. To je i logično s obzirom da se u folkloristici "sakupljački" deo posla nije mogao prezentirati kao *naučni* opis kulture, dok je etnografija u antropologiji bila smatrana delom naučnog rada. Iz toga proizlazi da je folklorista nužno razvijao intepretativne postupke tumačenja folklornih tvorevina ukoliko nije želeo da bude zapisničar sa preslušavanja snimljenih magnetofonskih traka. Istovremeno, dekonstruktivistički pristup malim, srednjim, velikim, mega, giga i meta naracijama je u folkloristici/antropologiji folkloru bio sasvim uobičajena procedura dekonstrukcije legendi, bajki, mitova itd. Za to vreme antropolog je publikujući proste etnografske radove sticao akademska zvanja i naučnu karijeru i postao laka meta postmodernističke galame. I dok je američka antropologija u postmodernizmu prošla kroz destrukciju i rekonstrukciju, završivši ponovo u renoviranoj etnografiji, folkloristika tj. antropologija folkloru, imajući interpretativnu strategiju, nije previše trpela od zastupničkih priča postmodernista. To je čini komunikativnijom za razmenu informacija o analizi urbanih legendi i prijemčivijom za plodnu diskusiju o pojedinim tumačenjima. Ipak, to ne znači da je u Americi sve pisanje o urbanim legendama orijentisano ka objašnjavanju, tumačenju, utvrđivanju značenja. Naprotiv, veliki deo je, koristeći popularnost urbanih legendi, komercijalno usmeren i kao takav prezentiran tržištu, kako od strane samih folklorista, tako i od specijalizovanih pisaca popularnih knjiga. I takve knjige, pogotovo ako su akribične u navođenju izvora, mogu biti od koristi u formiranju korpusa zapisa pojedine legende ili grupe legendi, ali se naučni nivo komunikacije o tumačenju urbanih legendi, praktično, može ostvariti samo u vodećim američkim folklornim časopisima.¹⁶

¹⁵ Vidi R. J. Donia, *Death of the Book: An Historian View of the Digital Revolution*, u *The Balkans from Outside, First international convention of Slavistics librarians in Sarajevo*, Sarajevo 22-24. april 2005. <http://www.openbook.ba/icsl/>

¹⁶ Vodeći američki folkloristički časopisi *Journal of American Folklore*, *Journal of Folklore Research*, *Western Folklore*, raniji *Southern Folklore*, *Folklore Forum* su pristupni u elektronskim bazama i to neki u celini kao npr. *Journal of American Folklore* i *We-*

4. Urbane legende

Proučavanje urbanih legendi se na samom početku suočava s dva problema prisutna u svakoj klasičnoj potrazi za tumačenjem nekog kulturnog fenomena. Radi se o predmetnom određenju i o izboru i/ili konstruisanju analitičkog aparata kojim se pristupa predmetu koji je prethodno određen. Veliki broj radova pa čak i čitave polemike su vođene oko toga koja književno-formalna odrednica najbolje karakteriše "novi" fenomen. Ipak, interpretacije urbanih legendi, a i mnogih drugih pojava pokazuju da nije neophodno, a ni svrsishodno, upuštati se u epistemološke rasprave o postojanju ili nepostojanju predmeta istraživanja nametnute od strane interpretativno impotentnih. Takođe, teorijsko-literarna edukacija velikog broja folklorista nametnula je kao prethodno i nezaobilazno pitanje određenja i definicije žanra. Takav žanrovski pristup, prisutan u raspravama o urbanim legendama, predstavlja trošenje intelektualne energije u pravcu u kome su rezultati ili sasvim arbitrarni ili se od njih ima sasvim skromna korist u analitičkom pristupu samom fenomenu. Osim toga, žanrovsko-formalističke definicije urbanih legendi ulaze u, folkloristima slabije poznatu, socijalno-psihološku materiju granične zone urbane legende i glasine.¹⁷

Umesto rasprava o graničnim zonama urbanih legendi prema glasinama ili prema sadržajima popularne kulture, ili prema tradicionalnim legendama, umesto besplodnih diskusija o samom nazivu fenomena i ubeđivanju da je, na primer, termin "savremene legende" adekvatniji od pojma "urbana legenda", uputnije je utvrđivati značenje i funkcije proučavanih tekstova bez obzira da li je istraživač do njih došao lično, slučajnim ili usmerenim saznanjem, "terenskim radom", čitajući novine ili pretražujući Internet. Uočena nezavisnost samog teksta od njegovog izvođenja čini izlišnim interpretaciju koja se zasniva na teoriji performansa i pokazuje da je takav pristup rezultat bespuća američke terensko-deskriptivne folkloristike koja je, iscrpši istorijsko-geografsku kontekstualizaciju i nemajući adekvatna interpretativna sredstva, našla utočište u objašnjavanju folklornog čina. Taj pokušaj marginalizacije samog teksta za račun postavljanja čina u centar pažnje, rezultirao je "originalnim"

stern Folklore, a neki samo sa poslednjih nekoliko godišta poput *Journal of Folklore Research*.

¹⁷ Doktorska disertacija Dejvida Olporta Birda o odnosu glasina i folkloru rađena je prvenstveno sa stanovišta socijalne psihologije bez obzira što je odbranjena na najpoznatijem odseku za folkloristiku u Americi, Univerziteta Indijana u Blumingtonu. Vidi D. Olport Bird, *Rumor as Folklore: An Interpretation and Inventory*, 1977. - Integralni tekst doktorata dostupan je u elektronskoj bazi podataka ProQuest Information and Learning (<http://proquest.umi.com/login/user>) u okviru servisa on line doktorskih teza "Interdisciplinary – Dissertations & Theses".

radovima koji liče na opisivanje izgleda novina i rasporeda rubrika u njima, bez ulaženja u sadržaj samih tekstova zbog čega takvom posmatraču ostaju nepoznati i kvalitet i orijentacija pregledanih novina.

Mogućnost istraživanja značenja narativa van narativne situacije ne znači da se narativ dekontekstualizuje. Ovaj stav, primenjen na urbane legende, znači da narativna situacija, eventualno, ukazuje na osnovni socijalni kontekst u kome se mogu tražiti kodovi koji dekodiraju značenja legende. Detaljisanje same narativne situacije priliči nekome koga interesuje dramaturgija i pisanje najraznovrsnijih scenarija, ali ne omogućuje interpretaciju ispitivanog teksta. S druge strane, narativna situacija, uključujući aktere i njihov socijalni položaj indicira na koju sferu socijalnih odnosa može referirati legenda i gde treba tražiti uže interpretativne kontekste, koji tumače samu legendu i vode ka razotkrivanju poruke sadržane u njoj i vrednosnog sistema s kojim se cirkularno konstituiše.

5. Kreacija i recepcija

Prva dva velika teorijsko-istraživačka sistema u antropologiji iz devetnaestog i s početka dvadesetoga veka – evolucionizam i difuzionizam, na specifične načine potenciraju kreaciju i recepciju kulturnih fenomena. Bez obzira na to što je jedan od tih idejnih pravaca prevashodno metafizičkog i polazišta i ishodišta, dok se drugi, uz mitomansku panvavilonsku ili panegipatsku sekciju, ispoljava u obimnom poslu sređivanja podataka radi migratornih zaključaka male relevancije ili opšte poznatih mesta istorije kultura, bazični interes za otkriće nastanka nekog fenomena ili za razloge njegove recepcije opstaje tokom više vekova antropologije. U antropologiji folkloru taj interes se pogotovo ispoljava u proučavanju urbanih legendi – fenomena koji, na primer, za razliku od bajki, nastaje i kreće se pred očima istraživača. Urbane legende, pogotovo u "zlatno doba" pedesetih i šezdetih godina dvadesetog veka, nastajale su velikom brzinom i kanalima difuzije premrežavale Ameriku i dobar deo planete. Stoga je pristup folklorista uključivao oba istraživačka pravca – proučavanje nastajanja i širenja urbanih legendi. U skladu sa strategijom proučavanja nastanka urbanih legendi nastajali su i pojedinačni pokušaji izgradnje metodološkog aparata, kojim se nastojalo da se utvrdi šta urbane legende saopštavaju i koje poruke u sebi nose. Ti pojedinačni, češće aplicirani nego postulirani, metodski postupci generisani su iz psihoanalize, sociologije i socijalne psihologije, kao i Levi-Strosove strukturalne antropologije i Pijažeeve razvojne psihologije. Psihoanalitički uticaji, što direktni, što kroz delo poznatog američkog folkloriste Alana Dandesa, ostavili su trag u proučavanju urbanih

legendi.¹⁸ Socijalna psihologija i sociologija su kroz radove Gerija Alana Fajna usmerile tumačenje urbanih legendi ka socijalnom kontekstu koji Fajn naziva socijalnom strukturom, i sastoji se iz klasne strukture, strukture pripisanih polnih, rasnih, etničkih obeležja i institucionalne strukture.¹⁹ Iz socijalno-psihološkog edukativnog procesa stigao je i celovito izrađen metodološki predlog za tumačenje urbanih legendi zasnovan na strukturalnoj analizi i razvojnoj psihologiji. Takav pristup, koji kao veoma važnu komponentu tumačenja urbanih legendi ističe sistem vrednosti sadržan u njima, može se naći u doktorskoj disertaciji Beverli Krejn i jednoj manjoj aplikaciji tog predloga na urbanu legendu o "ubistvu cimerke".²⁰ Ovaj "interpretativni upad" u folkloristički zabran logička je posledica bazičnog edukativnog puta većine folklorista, koji su, budući školovani na odsecima za književnost ili engleski jezik i književnost, u folkloristiku doneli literarno-kritički i esejistički stil slobodnog i neutemeljenog zaključivanja. Nemogućnost takvog "naukovanja" gurnula ih je u folklorografiju, s jedne strane, i minuciozno traganje za izvorima i "najstarijim pomenima" pojedinačne legende,²¹ s druge strane. Veristički pristup urbanim legendama prisutan je kod folklorista još od Dorsonovog pokušaja da utvrdi poreklo legende o "smrdljivom automobilu" u istinitom događaju koji se, navodno, dogodio u malom mestu, nastanjenom crnačkim stanovništvom, Mekosta u državi Mičigen.²² Međutim, već je Brunvand u ranoj knjizi "The Study of American Folklore", inače posvećenoj Dorsonu, ukazao da su "kasnija proučavanja pokazala na postojanje ranijih prototipskih

¹⁸ M. Carroll, *The Sick Old Lady who is a Man. A Contribution to the Psychoanalytic Study of Urban Legend*, *Psychoanalytic Study of Society*, Vol. 13. 1988: 133-142; M. Carroll, *Allomotifs and Psychoanalytic Study of Folk Narratives: Another Look at "Roommate's Death"*, *Folklore*, Vol. 103. No. 2. 1992: 225-234.; M. Carroll, "Boyfriend Death", *The Psychoanalytic Study of Society*, Vol. 18: *Essays in Honor of Alan Dundes*, 1993.

¹⁹ D. Antonijević, *Treći pravac u folkloristici: sociološki pristup Gerija Alana Fajna*, *Etnoantropološki problemi*, n.s. god.1, sv. 2, 2006: 125 – 156.

²⁰ Doktorska teza Beverli Krejn "Structure and Value: Theoretical Foundations for a Diachronic Structural Analysis in the Study of a Myth" odbranjena je 1975. godine i dostupna je u elektronskoj bazi podataka ProQuest navedenoj u napomeni 18. Metodološki sažetak i primena na legendu o "ubistvu cimerke" nalazi se u B. Crane, *The Structure of Value in "Roommates Death": A Methodology for Interpretative Analysis of Folk Legends*, *Journal of Folklore Institute*, Vol. 14. 1977: 133-149.

²¹ Primeri takvog traganja za prvim pisanim pomenima/izvorima pojedinačne urbane legende mogu se naći u tekstovima o novinskom poreklu legende o aligatorima u njujorškoj kanalizaciji ili o stvarnom izlivanju betona iz mešalice na parkirani automobil. Vidi L. Coleman, *Alligators in the Sewers: A Journalistic Origin*, *Journal of American Folklore*, Vol. 92. 1979: 335-338.; L. W. Attebery, *It Was a DeSoto*, *Journal of American Folklore*, Vol. 83. No. 330. 1970: 454.

²² R. Dorson, *American Folklore*, University of Chicago Press, Chicago, 1961: 250-252.

elemenata".²³ Početkom osamdesetih godina, s pojavom Brunvandovih knjiga²⁴ i prvim simpozijumima o urbanim ili savremenim legendama u organizaciji "Međunarodnog društva za proučavanje savremenih legendi",²⁵ folkloristi polako prepuštaju veristički pristup amaterskom zanimanju za urbane legende.²⁶ U postmodernističkom bunilu, koje je zahvatilo deo američke antropologije, javio se novi veristički pristup samo obrnutog smera. Naime, određene urbane legende, poput legende o krađi organa, smatraju se verodostojnim svedočanstvima o počinjenim zločinima, a folkloristi se optužuju za njihovo prikrivanje,²⁷ iako se suprotstavljenost jedino može odvijati na sasvim drugom nivou – u polemici s vladinim činovnicima i ekspertima koji su po službenoj dužnosti istraživali "istinu" i koji negiraju trgovinu ljudskim organima.²⁸ I iz ovog primera se jasno može sagledati da neoveristički pristup ne pripada domenu naučnih analiza već poslovima političkih profesionalaca i aspiranata.

Nepodesnost urbanih legendi za proučavanja koja teže da otkriju i lokalizuju difuziju kulturnih elemenata pokazao je Fajn, uočavajući poligenetsko poreklo legende o mišu pronađenom u flaši Koka-kole.²⁹ Stvaranje jedinstvenog komunikacijskog prostora na nacionalnim teritorijama, još pre uspostavljanja globalne komunikacijske mreže, učinilo je besmislenim klasičan postupak utvrđivanja pravaca i kanala difuzije.

²³ J. H. Brunvand, *The Study of American Folklore*, W. W. Norton & Comp. 1968: 208.

²⁴ Prva Brunvandova knjiga o urbanim legendama izašla je 1981. godine (J. H. Brunvand, *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends and their Meanings*. W. W. Norton. 1981)

²⁵ Prvi simpozijum je održan 1982. i rezultirao je prvom u nizu publikacija pod naslovom "Perspectives on Contemporary Legend". U narednim zbornicima pod istim naslovom takođe su, tokom osamdesetih godina, objavljivani radovi sa simpozijuma.

²⁶ Potraga za "istinom" i dokazivanje da su urbane legende netačne ("Debunking") postali su naročito popularni razvojem Interneta i mnogobrojnih sajtova posvećenih dokazivanju neistinosti urbanih legendi. S druge strane, pojedini folkloristi su počeli da "opovrgavanje" urbanih legendi tretiraju kao deo folkloru i da ga proučavaju zajedno s urbanom legendom koju "opovrgava".

²⁷ U tom smislu je interesantna polemika između "militantne antropološkinje" Nensi Šeper-Hjuz i folkloristikinje Veronike Kampion-Vensan. Vidi. N. Sheper-Hughes, *The Global Traffic in Human Organs: Current Anthropology*, Vol. 41. No. 2. 2000: 191-224.; V. Campion-Vincent, *On Organ Theft Narratives, Current Anthropology*, Vol. 42. No. 4. 2001: 555-558.

²⁸ Takvu istragu je vršio Tod Leventhal iz USIA (United States Informative Agency) za potrebe Specijalnog izvestioca Ujedinjenih nacija za trgovinu decom, dečju prostituciju i dečju pornografiju. Vidi T. Leventhal, *The Child Organ Trafficking Rumor: A modern 'Urban Legend'*, United States Information Agency Report, December 1994: 1-44.

²⁹ G. A. Fine, *Cokelore and Coke Low: Urban Belief Tales and the Problem of Multiple Origins, Journal of American Folklore*, Vol. 92. No. – 366. 1979.

Recentna, pretežno medijska, difuzija folklorne tvorevine, u ovom slučaju urbane legende, klasičnog je folkloristu dovela u položaj da utvrđenim tehnikama terenskog rada ne može da utvrdi "poreklo" pojedinačne legende. S druge strane, analogije koje sežu u dalju prošlost ostale su privilegija istoričara, prevashodno istoričara književnosti uz uvek prisutnu ogradu da je konstatacija analogije još veoma daleko od bilo kakve genetske veze. Primarni poznavaoци klasičnih jezika, umetnosti i književnosti ranijih perioda, klasičari i medijevalisti mogli su da uočavaju sličnosti antičkih³⁰ ili srednjovekovnih³¹ tekstova sa savremenim urbanim legendama.

6. Urbane legende u Srbiji: naše, a strane ili samo naše

Ni istočnonemački socjugendovci koji su okretali antene usmerene prema Zapadnom Berlinu na smer prema emisionom tornju državne televizije, ni mladi islamisti koji demontiraju satelitske antene sa teheranskih krovova nisu uspeli niti će uspeti da spreče globalnu emisiju informacija. Ta emisija je, uz mnogo političkih, ekonomskih, kulturnih i inih posledica, obesmislila pitanja odakle i kojim putem stigoše "ovde", kod bilo kojih "nas" neke priče koje se još i nazivaju urbane legende.

Kanali difuzije nikada nisu ni bili suština proučavanja kretanja kulturnih elemenata, mada je složenost njihove rekonstrukcije dovela do potenciranja utvrđivanja kanala i načina difuzije potpuno potiskujući suštinska pitanja koja je trebalo da glase: zašto je neka kultura X iz kulture Y preuzela kulturni element A, a nije preuzela kulturni element B, i zašto je kultura X preuzela kulturni element A transformisala u kulturni element A1. To znači da, u modernom, globalizacijski ustrojenom poretku, ranije hipertrofirana rekonstrukcija difuzionih kanala, usled toga što bi ukazivanje na njih bilo na nivou opšteg mesta, nužno ustupa mesto proučavanju recepcije.

Ni teorija recepcije ni metodologija proučavanja prihvatanja/neprihvatanja/transformisanja importovanih kulturnih elemenata nisu razvijeni u meri u kojoj bi takva istraživanja mogla da odgovore na teorijski i životno važna pitanja. Potrebno je polje na kome bi se metodi konstruisali, oprobali, korigovali, a urbane legende izgledaju kao jedno takvo, sasvim pogodno ogledno

³⁰ Analogije sa antičkim tekstovima pronađene su, na primer, za legendu o dobermanu koji su guši kao i za još neke urbane legende. Vidi A. Mayor, *Ambiguous Guardians: the "Omen of the Wolves" (A.D. 402) and the "Choking Doberman" (1980s)*, *Journal of Folklore Research*, Vol. 29, 1992.; B. Ellis, *De Legendis Urbis: Modern Legends in Ancient Rome*, *Journal of American Folklore*, Vol. 96. No. 380. 1983. 200-208.

³¹ Vidi S. Marchalonis, *Three Medieval Tales and Their Modern Americans Analogues*, *Journal of the Folklore Institute*, Vol. 13. 1976: 173 – 84.

polje. To znači da se proučavanje, lišeno gubljenja energije u pronalaženju kanala difuzije, može koncentrisati na komparativno-receptivni nivo i krenuti ka utvrđivanju uzroka recepcije ili odbijanja, kao i načina i obima transformacije.

Primeri recepcije i njenih modaliteta ima mnogo, a moguće je, s obzirom na apsolutnu komunikacijsku prozirnost, postaviti pitanje za svaku urbanu legendu koja postoji u globalnom fundusu, a nije akceptirana i registrovana u Srbiji, zašto se nije "primila" i koji su to sadržaji koji su sprečili njeno širenje.

Kada je reč o manjim modulacijama, kao primer koji bi predstavljao jednu mogućnost, može se navesti legenda o "meksičkom ljubimcu" koja je nostrifikovana isključivo kroz lokaciju, jer je sredinom osamdesetih godina dvadesetog veka pričana i objavljena kao legenda o ljudima iz Srbije koji su doneli kućnog ljubimca prilikom povratka s dugogodišnjeg poslovnog boravka u Maleziji.

Drugi primer bi govorio o većoj transformaciji i promenama koje bi se, na nivou hipoteze, mogle pripisati socio-kulturnom miljeu. U vreme kada se u Americi širila legenda o medicinskoj intervenciji kojom je tamošnjem poznatom glumcu iz rektuma odstranjen manji glodar, u Srbiji je poznatom ovdašnjem pevaču pripisana hirurška intervencija kojom je sanirana povreda istog dela tela. Detaljna analiza koja bi obuhvatila sve legendarne detalje, od okolnosti pod kojima je došlo do povrede i lekarske intervencije, do medijskih i popularnih predstava o liku konkretnog glumca/pevača, mogla bi dosta da kaže o sistemu vrednosti koji se ne iskazuje na manifestnom nivou, ali motiviše primaoc/pričaoce da transformišu motiv.

Ne poričući mogućnost nastanka autohtone urbane legende koja će biti specifična reakcija na specifičnosti date sredine, ovih nekoliko primera grubo ilustruje dijapazon recepcije koji se kreće od odbijanja preko transformacije do prihvatanja s manjim modulacijama. Konkretna istraživanja urbanih legendi registrovanih u Srbiji, u neprestanoj komunikaciji s američkim i globalnim fundusom, mogu mnogo toga reći o kulturnom miljeu, vrednosnom sistemu i društvenim relacijama u samoj Srbiji, jer legenda koju svi pričaju sve govori o njima samima.

Ivan Kovačević

Urban Legends – American and/or Global Folklore

Development of modern technology, foremostly that of the Internet, has made feasible and, up to now, unimaginable reciprocity in the field of anthropological research. If only the wealthy scientific communities were be privy to a global research, while the rest of the world was deprived, the fast flow of information has made possible that each of its users be in the possession of relevant information for the study of, until now, unapproachable turfs, such as the US. Urban legends epitomize a paramount illustration of the possibility of examining American folklore from any world viewpoint, not least Serbia. That is possible for urban legends generated in America, are disseminated through the classic channels of globalization, and through the aforementioned World Wide Web.

The study of urban legends activates reflexivity of traditional anthropological subject – diffusion, in the shape of dissecting reception and evolution of pursuit of generating native urban legends. Such a stance is taken by the study of urban legends in Serbia.

Key words: America, Serbia, globalization, Internet, folklore, urban legends.

